

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ДЕМОКРАТІЇ

Сергій Куксенко – кандидат історичних наук, доцент
кафедри дизайну та соціально-культурних дисциплін,
Черкаський державний бізнес-коледж,
kuksenko.si@gmail.com

Освіта завжди вирішувала завдання не лише передачі знань та підготовки кваліфікованих працівників, а й виховання лояльного чи відданого ставлення до цінностей влади/суспільства. Багаторічні дослідження виявили, що демократію не можна запровадити, лише прийнявши Конституції чи Закони, для цього мають бути сформовані відповідні цінності у громадян [1, с. 14–16]. Їхнє формування відбувається під впливом різних факторів, вагоме місце серед яких займає освіта. Актуальність цих питань в Україні зумовлена інтеграцією до Європейського Союзу та протидією агресії російської федерації, яка заперечує саме існування українського народу, наше право на свободу, самостійність та власну ідентичність. Тому питання формування у молоді України громадянської ідентичності та демократичної участі є предметом нашої розвідки. Методологія дослідження базується на принципах історизму, проблемності, всебічності, системності та об'єктивності, методах порівняльного аналізу текстових документів, синтезу та узагальнення.

Правове забезпечення громадянських демократичних цінностей освіти відображено у низці нормативно-правових актів державного рівня, державних програмах, стратегіях, концепціях; викладання курсу громадянської освіти (ГО) включено в навчальні плани загальноосвітніх закладів освіти.

Так, ЗУ «Про освіту» від 05.09.2017 р. у ст. 5 закріплює обов'язок держави створити умови для «здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина». Ст.12 визначає ключові компетентності, що відповідають меті та принципам освіти і необхідні кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності як такі, що «пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей» [2].

Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 р. визначає громадянську освіту поряд з національно-патріотичним та військово-патріотичним виховання складовими державної політики. Ст.1 визначає: «Громадянська освіта – це сукупність систематизованих знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих

якостей, пов'язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей». Ст. 4 одним із основних завдань проголошує «1) формування у громадян України, у тому числі дітей та молоді: активної громадянської позиції на основі поваги до прав людини, духовних цінностей українського народу, національної самобутності; оборонної свідомості та громадянської стійкості; патріотизму; поваги до державних символів, державної мови, суспільно-державних (національних) цінностей України, розуміння їх важливості...». Ст. 11 закріплює, що «громадянська освіта охоплює усі види освіти (формальну, неформальну, інформальну), а також усі складники освіти, усі рівні освіти та всі вікові групи громадян». Ст. 18 покладає обов'язок на заклади освіти «в межах освітнього процесу» забезпечувати «національно-патріотичне, військово-патріотичне виховання та громадянську освіту здобувачів освіти» [3]. На наш погляд, патріотичне виховання в громадянському аспекті полягає не стільки у вихованні відданості своїй державі та її лідерам, а у формуванні цінностей демократії та рівності, захисту Конституції та Права, спроможності відстоювати свої права та свободи в разі їхніх порушень владою як чужої, так і власної держави.

Нормативно-правові акти та освітні установи, як згадувалося раніше, не можуть «одномоментно» вплинути на суспільні цінності, зміна яких потребує певного часу і відбувається під впливом багатьох чинників та перепон. Результати соціологічних досліджень, що регулярно проводяться різними організаціями (*Центр Разумкова, фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, фонд ім. Ф. Еберта, інститут Горшеніна, Державний інститут сімейної та молодіжної політики, Київський міжнародний інститут соціології, соціологічна група «Рейтинг» та ін.*) [4–16], свідчать, що для більшості українців важливішими є цінності, пов'язані з забезпеченням потреб фізичного і психологічного комфорту та добробуту (виживання, здоров'я, любов). Згідно ієрархії піраміди потреб А. Маслоу, вони відповідають потребам первинного (нижнього) рівня (фізіологічні та потреби безпеки). Позитивним є те, що в умовах агресії РФ зросло прагнення до участі у спільних діях, відповідальність, ініціативність, які належать до цінностей вищих потреб визнання і самореалізації [11–16]. 47%, обираючи між свободою та матеріальним достатком, віддають перевагу свободі (і лише 24% — матеріальному достатку) [7].

Але варто розуміти, що, не дивлячись на декларування підтримки впровадження демократії та прихильності до європейського світогляду і цінностей як гідного ідеалу, у щоденній поведінці громадяни схильні діяти всупереч заявам. Учасники опитувань одночасно підтримують протилежні за своєю суттю тези щодо «демократії» та «автократії», що підтверджує своєрідність українського суспільства, правосвідомість якого «містить у собі

як демократичні цінності та настанови, так і певні позаправові норми, в тому числі тотальний правовий нігілізм» [17, с.6]. Тому ми спостерігаємо дезорієнтацію суспільних цінностей та симулякр демократії.

Суттєвою перешкодою ефективності громадянської освіти є розрив між «правильними знаннями» і повсякденною соціальною практикою, адже складно «вчити демократії» за умов її відсутності в реальному житті. Тому виникають питання щодо впливу на молодь фактів порушень правових норм, прав і свобод людини на загальнодержавному та місцевому рівні, корупції, практики вирішення важливих питань у місцевих громадах, навчальних закладах, сім'ї.

Риторичним є питання: «Чи зможуть безправні педагоги, частина з яких мають схильність до авторитарної дидактики, а більшість не мають особистих якостей і досвіду захисту демократії та власних прав, сформувати у молоді громадянські цінності?» Тому «дуже важливим є, щоб у самих педагогів було позитивне ставлення до демократичних цінностей, активна життєва позиція» [18, с.54]. Адже лише той педагог, який сам є ініціативним та відповідальним громадянином, може сформувати у молоді відповідні громадянські компетентності та цінності демократії.

Для закріплення формування громадянських компетентностей здобувачів освіти ЗВО необхідно при вивченні усіх навчальних дисциплін використовувати активні форми навчання, залучати молодь до практичної участі в житті ЗВО, роботи органів студентського самоврядування, різноманітних проєктів громадянської активності, волонтерського руху. Це сприятиме формуванню необхідної сутності громадянства – практичної діяльності, як от вміння висловлювати і аргументувати свої позиції, дискутувати, взаємодіяти з іншими членами суспільства, поважати і відстоювати власні права і права інших людей, проявляти ініціативність і творчість. Має посилюватися організаційно-управлінська, спонукальна та фасилітаторська функція педагогів. Демократичний устрій закладів освіти має стати моделлю відкритого громадянського суспільства і в поєднанні з позанавчальною та позааудиторною діяльністю є необхідною умовою формування громадянської компетентності, набуття молоддю досвіду демократичної поведінки та активної громадянської участі. Позитивним у цьому аспекті є досвід роботи педагогічного колективу Черкаського державного бізнес-коледжу [19].

Висновки. Вважаємо, що освіта відіграє вагомую роль у формуванні громадянської ідентичності та демократії, а педагоги визначають майбутнє кожної країни. Саме освітні установи мають прищепити молоді цінності демократії та прав людини, сформувати навички критичного мислення, ініціативності, відповідальності, участі у демократичних процесах.

Список використаної літератури

1. Inglehart, Ronald F., and Christian Welzel. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence*. New York: Cambridge University Press, 333 p.
2. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII, дата оновлення 02.07.2023. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
3. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13. 12. 2022 р. №2834. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>.
4. 30 років незалежності: які здобутки і проблеми зростання бачать українці й на що сподіваються у майбутньому. Загальнонаціональне дослідження, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 29 липня по 4 серпня 2021 р. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/30-rokiv-nezalezhnosti-iaki-zdobutky-i-problemy-zrostantia-bachat-ukraintsi-i-na-shcho-spodivaiutsia-u-maibutnomu>.
5. Аналітичний звіт за результатами опитування щодо забезпечення прав і свобод громадян України, проведеного Державним інститутом сімейної та молодіжної політики спільно з ГО «Інститут молоді» з 18 лютого по 8 березня 2020 р. URL: <https://dismp.gov.ua/opytuvannia-shchodo-zabezpechennia-prav-i-svobod-hromadian-ukrainy/>.
6. День Незалежності України: цінність держави, згуртованість та волонтерство під час війни. Загальнонаціональне опитування проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 8 по 15 серпня 2024 р. URL: <https://dif.org.ua/article/den-nezalezhnosti-ukraini-tsinnist-derzhavi-zgurtovanist-ta-volonterstvo-pid-chas-viyni>
7. Ідентичність громадян України: тенденції змін. Результати соціологічного опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 6-12 червня 2024 р. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r>.
8. Міщенко М. Ідентичність громадян України: зміни в умовах війни. *Національна безпека і оборона*. № 1-2, 2023. С. 173–221.
9. Мінлива прихильність українців до «традиційних цінностей». Всеукраїнське опитування громадської думки «Омнібус», проведене Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) 6–20 липня 2022 р. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1128&page=1&t=3>.
10. Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України. Результати загальнонаціонального телефонного опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології 8-25 травня 2024р. URL: [https://kiis.com.ua/materials/pr/20240801_n/May%202024%20Opportunities%20and%20Challenges%20Facing%20Ukraine%E2%80%99s%20Democratic%20Transition%20\(Ukrainian\).pdf](https://kiis.com.ua/materials/pr/20240801_n/May%202024%20Opportunities%20and%20Challenges%20Facing%20Ukraine%E2%80%99s%20Democratic%20Transition%20(Ukrainian).pdf)
11. Попри тягар війни, прагнення українців до інклюзивної демократії лишається незмінним. Результати соціологічного опитування, проведеного Національним Демократичним Інститутом (НДІ) у травні 2024 р. URL: <https://www.ndi.org/publications/costs-war-mount-ukrainian-demands-inclusive-democracy-remain-strong>.
12. Сприйняття загрози корупції громадянами: оцінка влади та вимоги до змін під час війни. Загальнонаціональні опитування, проведені Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова та Київським міжнародним інститутом соціології у липні та серпні 2023 р. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/1390012733650029ac238bd8.51981138.pdf>.
13. Суспільно-політичні орієнтації громадян України. Результати соціологічного опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 23-31 травня 2023 р. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/suspilnopolitychni-orientatsii-gromadian-ukrainy-traven-2023r>.

14. Уявлення про патріотизм та майбутнє України. Соціологічне дослідження до Дня незалежності, проведене соціологічною групою «Рейтинг» 16-20 серпня 2023 р. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/soc_olog_chne_dosl_dzhennya_do_dnya_nezalezghno_uayavlennya_pro_patr_otizm_ta_maybutn_ukra_ni_16-20_se.html.
15. Формула стійкості України: основні складові під час війни та у поствоєнний період. Соціологічне дослідження до Дня незалежності, проведене соціологічною групою «Рейтинг» 6-11 червня 2023 р. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraine_s_resilience_formula_the_essential_components_during_war_and_post-war_6_11_june_2023.html.
16. Як війна змінила мене та країну. Підсумки року. Комплексне дослідження, проведене соціологічною групою «Рейтинг» 6-7 лютого 2023 р. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html.
17. Куксенко С. І. Правосвідомість і життєві цінності українського суспільства та європейських демократій. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса. 2020. № 1. С. 3-7.
18. Куксенко С. І. Суспільно-педагогічна роль громадянської освіти в умовах формування європейського освітнього простору. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки». 2021. №3. С. 51-57.
19. Черкаський державний бізнес-коледж. Офіційний сайт. URL: <http://csbc.edu.ua/index.php>.